

ČESKÁ INTELLIGENCE

PAVEL
KOCOTÍK

ČESKÁ INTELIGENCE

Od Jaroslava Golla po Magora

Pavel Kosatík

ČESKÁ INTELIGENCE
Od Jaroslava Golla po Magora

Pavel Kosatík

Text © 2011 Pavel Kosatík

Grafická úprava a sazba © Lukáš Vik, 2016

Obálka © Martin Lexa, BOOM DTP

Foto na obálce © Petr Kotyk

2. vydání © 2016 Dita Hradecká, Lublaňská 9, 120 00 Praha 2

<http://www.kosatik.eu>

ISBN ePub formátu: ISBN 978-80-88198-06-2

ISBN mobi formátu: ISBN 978-80-88198-07-9

ISBN PDF formátu: ISBN 978-80-88198-08-6

Konverze do elektronických formátů:

webdesignér Lukáš Vik

<http://www.lukasvik.cz>

Obsah

- Zakladatel školy – Jaroslav Goll
Něžný válečník – Otakar Hostinský
Proti všem – T. G. Masaryk
Pravidla citu – František Mareš
Kolečko ve stroji – František Krejčí
Holubice v politice – František Drtina
Kritik charakterní – F. X. Šalda
Sedlák v historii – Josef Pekař
Ven ze struktur – Josef Florian
Myšlení bez konce – Emanuel Rádl
Být ladičkou dějin – Josef Šusta
Nejsme jako oni – Františka Plamínková
Toužení s Bouřlivákem – S. K. Neumann
Slasti sebezapření – Kamil Krofta
Profesor svůdce – Zdeněk Nejedlý
Nekorektní cestou – Jakub Deml
Co je odvaha – Ladislav Klíma
Kde leží Rhodos – Karel Horký
Normativní právník – František Weyr
Potíže s mravy – Inocenc Arnošt Bláha
Štěstí být amatérem – Emanuel Chalupný
Ve jménu tradice – Arne Novák

Být starším bratrem – Albert Pražák
Vlastním pánem – Jan Slavík
Na cestě k pokání – Jaroslav Durych
Socialista mimo dav – Josef Macek
Kam jde vývoj? – J. L. Hromádka
Ve světě bez titánů – Karel Čapek
Za sklem – Jan Mukařovský
Květina ve stínu – Albína Dratvová
Na rozhraní režimů – J. L. Fischer
Báseň a fakta – Ferdinand Peroutka
Mýlit se bez lhaní – Bedřich Václavek
Být dogmatikem – Silvestr M. Braitó
Konec tradic v Čechách – Bedřich Fučík
Barokním kavalírem v Čechách – Zdeněk Kalista
Pan Avantgarda – Karel Teige
Vězení jako osud – Růžena Vacková
Pryč od iluzí – Závaš Kalandra
Paní profesorka – Božena Komárková
Všechno je dovoleno – Julius Fučík
Nedat se vytlačit – Stanislav Budín
Proti Čecháčkům – Václav Černý
Filosof pozitivní – Jan Patočka
Účastnit se a ručit – Josef Šafařík
Dělat to jinak – Jindřich Chaloupecký

Knížecí dějiny – Karel VI. Schwarzenberg
Řečí proti zpěvu – Jiří Kolář
Po třetí cestě – Ota Šik
Opřený o propast – Jan Grossman
Dialog je princip – Milan Machovec
Zlobivé dítě – Ivan Sviták
Hledání tradice – Karel Kosík
Nechci se dohodnout – Ludvík Vaculík
Násilník tlustých čar – Milan Kundera
Ve jménu vzpoury – Egon Bondy
Psaním proti Husákovi – Milan Šimečka
Velké trápení – Jan Zábřana
Víc než jen zájmy – Jiřina Šiklová
Moc bezmocného – Václav Havel
V útoku – Ivan Martin Jirous

Předmluva

Pavel Kosatík je ten typ autora, u kterého se už při dočítání jedné knihy těšíte na tu další. Vždy máte záruku, že si vybere zajímavé téma, a co víc, že dokáže najít nový úhel pohledu, který nezvolil nikdo před ním.

V Česku se bohužel dlouhá léta nepěstovalo psaní, takže je mnohdy zdát, že autoři píší buď pro grantové agentury, anebo pro kolegy vědce. Čtenář se pak souží u nudného textu, který je navíc rozdroben poznámkovým aparátem. Pavel Kosatík ale naši moderní historii vypravuje způsobem, který vás neutahá a nutí přemýšlet. Riskuje, když nezůstává jen u konstatování omšelých pravd, pátrá po tom, co je kousek za tím, co se obecně traduje. Mistrem je zejména v životopisných dílech, v nichž osobnosti české historie dokáže vykreslit tak plasticky, že jsou z nich skutečné lidské bytosti a ne mrtvá jména z minulosti.

Společný zájem o jednu z těchto „bytostí“, novináře Ferdinanda Peroutku, nás před lety poprvé svedl dohromady. Pavel napsal pro

týdeník *Respekt* hned několik zajímavých textů o české historii, ale já nabýval stále silnějšího přesvědčení, že by měl připravit něco na pokračování, například seriál, který by vycházel alespoň rok, aby měl prostor zachytit nějaký fenomén.

Na podzim roku 2008 jsme se jednoho rána sešli v rohu pražské kavárny Louvre, kde jsme debatovali o řadě témat, kterým by se měla věnovat pozornost.

Nakonec vznikl nápad připravit na pokračování portréty lidí, kteří ve 20. století ovlivnili zdejší společnost nějakou zásadní myšlenkou. Je pozoruhodné, že ačkoli bylo Československo poměrně malé, žila tu řada velmi inspirativních osobností, které nás zejména v první polovině století dokázaly udržet v rytmu světového myšlení. Mnohdy šlo z pohledu většinové společnosti o outsidersy či posléze polozapomenuté myslitele, jiní šli proti proudu anebo mířili do temných vod. Každý z nich tu ale zanechal nějakou stopu ať už v podobě díla či následovníků.

Na další schůzce Pavel představu seriálu konkretizoval. Zapsal jsem si jeho tehdejší slova a myslím, že jsou velmi přesná: „Člověka, který nás zajímá, si nepřesně definuju slovem ‚intelektuál‘, tj. půjdeme po stopách duchovního vlivu, a to i u osob, které se zároveň vyskytovaly v politice.“

Od dubna 2009 do července 2010 tak v *Respektu* vycházel seriál, který nevyprávěl osudy známých osobností, ale jejich myšlenky a odezvu na ně. Ať už to nahlédnete z jakéhokoli úhlu, uvědomíte si, že tato země byla mimořádně bohatá na ideje a jejich nositele. Důvodem bylo i to, že českoslovenští intelektuálové udržovali velmi úzké styky se svými souputníky za hranicemi. Zatímco ještě v 19. století k nám řada inspiračních proudů přicházela se zpožděním, v první polovině 20. století jsme byli takříkajíc u toho.

Seriál byl svým zaměřením na myšlenkový odkaz ojedinělý, a proto okamžitě vyvolal značný ohlas u čtenářů *Respektu*. Stojí jistě za zmínku, že největší uznání si získaly texty o známých, dnes by se řeklo provařených lidech, jako je například T. G. Masaryk nebo Karel Čapek. O

druhém jmenovaném například Pavel Kosatík píše: „Člověk u mladého a předrepublikánského Čapka nebyl dobrý, ale po roce 1918 se jím rychle stal. Po vzniku státu, když se objevila šance být prospěšný způsobem, který si do té doby nedokázal představit, se Čapek rozhodl, že bude věci dělat jinak. Když u Masaryka uviděl, jak humanitní program může zafungovat v politické praxi, jistě se mu ulevilo, že něco takového existuje.“

Seriál vycházel chronologicky a z logiky věci poslední díly vyvolávaly více emotivních reakcí, protože se týkaly buď osobností nedávno zesnulých či současných. Z dopisů čtenářů byla většinou znát snaha ochránit nějaký vnitřní obraz, který si o myslitelích vytvořili.

Mnohé možná napadne, že mu v této knize chybí ta či ona osobnost. Není ale v silách jednoho seriálu a publikace zachytit všechny myslitele. Je to nicméně velmi dobře vybraný průřez českou historií. Zároveň inspiruje k úvaze, zda dnešní diskuse a soutěž myšlenek není trochu sterilní, a zda příliš nepodléháme potřebě určovat, kdo koho v polemice porazil? Jako by nemohla být

potěcha už jen z toho, že můžeme svobodně mluvit i naslouchat.“

Erik Tabery

Šéfredaktor týdeníku Respekt

Zakladatel školy Jaroslav Goll (1846–1929)

Uložil si do života přísnost. Jeví se to až jako biografický paradox: člověk, který v mládí chtěl být básníkem a umělcem, si nakonec vybral práci, při které si múzy zakázal. A přitom ještě v osmadvaceti, těsně před habilitací na pražské univerzitě v oboru všeobecných dějin, vydal sbírku básní – pro kterou se nedávno dostal i do Wernischova souboru „zapomínaných, opomíjených a opovrhovaných“ poetů *Zapadlo slunce za dnem, který nebyl*. Literatury a umění se nevzdal ani v pozdějším životě. Znal se s mnoha umělci: jezdil za Bedřichem Smetanou, dožívajícím v jabkenické myslivně, i za Antonínem Slavíčkem, krajinařícím v Kameničkách. V šířce a univerzálnosti kulturního rozhledu prý ho překonal až o čtvrtstoletí později Šalda.

Proč se Jaroslav Goll svých mladických srdečných záležitostí vzdal? Nejprve asi z nezbytí: literaturu ani umění v jeho době nešlo studovat na univerzitě – a tak vzal, co „zbylo“, historii. A měl štěstí: jeho učitelé, hlavně ti, se kterými

se setkal na studiích v Německu, ho navedli na takový typ odborné dráhy, jaký by v Praze v jeho době nebyl možný.

Když Jaroslav Goll studoval, byl na vrcholu slávy „otec národa“ František Palacký. Češi v něm oslavovali člověka, který jim prozradil, kým vlastně jsou: odvyprávěl jim verzi jejich dějin, pro ně nejenže přijatelnou, ale i lichotivou. Palacký věřil, že jak se zvolna točí kolo dějin, předstupují národy jeden po druhém, aby vyplnily historickou roli, osudem jim předurčenou. I Češi jsou povoláni ke splnění specifických úkolů, i jejich dějiny mají svůj zvláštní, od ostatních národů odlišný smysl. Historik má tento smysl pojmenovat: ukázat současníkům, pro co po staletí pracovaly generace předků, tak aby se dalo pokračovat dál do budoucnosti. Palacký chtěl svými spisy národ sjednotit: Dobře bude, až si všichni Češi budou myslet o své minulosti (a nejenom o ní) totéž.

Celonárodní obdiv k Palackému se spíš než z úcty k jeho myšlenkám zrodil z role, kterou „otec národa“ dobrovolně přijal: byl to prorok. Otázkou však zůstávalo, jak onen dějinný

„smysl“, o němž psal, doložit – a dokázat, že nejde jen o projekci současných potřeb do minulosti. Co třeba když ono proslulé Palackého česko-německé „stýkání a potýkání“ není až takovým historickým unikátem, ale nahlíženo z evropského pohledu pojmenovává problém, který řeší i ostatní národy?

Pohled na staré Palackého teze novými evropskýma očima nabídl Gollovi velké téma. Měl štěstí, že byl na tuto práci dobře vybaven. Německy mluvil a psal stejně dobře jako česky, překládal z polštiny, francouzštiny, italštiny, uměl anglicky, a když zatoužil povzbudit svůj ostrovtip, pustil do sanskrtu. Ale především získal v Německu učitele, kteří v duchu Leopolda von Ranka uvěřili, že smyslem historie je něco úplně jiného než tvořit účelové syntézy pro potřeby té či oné národní komunity. Z pramenů je třeba získat mnohem víc než jenom literárně opentlenou parafrázi. Co dosud podle svého gusta vypravuje každý autor jinak, má společný kořen, kdesi musí ležet ukryta „historie, jaká opravdu byla“. A uloží-li si badatel přísnost, dospěje právě k ní, ať vyjde odkudkoli. Je prostě

třeba počínat si podobně kriticky a věcně jako přírodovědec při katalogizaci neznámého druhu. Jen tak lze i v historii dojít ke stejně spolehlivým závěrům, jakými se pyšní například biologie.

V polovině 70. let 19. století se z ciziny do provinciální Prahy vrátil přesvědčený Evropan, s kontakty v mnoha zemích. „Zde jsem poznal, jak jsem malý,“ stěžoval si ještě zpoza hranic, ale byla to „malost“, která nabíjela energii. Jako docent a brzy profesor pražské univerzity v oboru všeobecných dějin získal Jaroslav Goll víc prostoru, než kdyby své poznání jen vkládal do knih. Mohl začít formovat své žáky.

Až dosud se historie na pražské univerzitě (v roce 1882 se od německé oddělila česká část, na níž Goll působil) učila jenom na přednáškách. Ty se četly. Úkolem studentů bylo zapisovat a zapsané reprodukovat. Za vrchol vzdělání se pokládalo, dokázal-li student imitovat učitele. Jestli mimo to rozpozná i své vlastní, individuální kvality, kterými poznání učitele dál rozšíří, záleželo jen na něm. Goll však přišel, uviděl – a učil: O všem, co čtete, musíte pochybovat. Mimo poznávání už nesmíte sledovat žádný jiný

osobní zájem. Abyste za specificky české omylem nepokládali to, co se děje i jinde ve světě, musíte znát evropskou historiografii a hlavně její teorii. Výsledky svého poznání nepoložíte na oltář vlasti, ale cílem vaší práce je, abyste se při ní vy sami proměnili. Pokud se vám to podaří, mohou se, každý sám v sobě, proměnit i vaši čtenáři.

Nedůvěra k názorovým syntézám se podepsala na zvěcnění jeho kdysi básnického stylu. Člověk podle Golla může skutečně do hloubky poznat jen úzké výseče skutečnosti. Kdo píše syntézy, prozrazuje, že popustil uzdu svému subjektivismu – a protože co je subjektivní, to není vědecké, musí správná cesta vést jinudy. Někdejší básník si nyní naložil tolik faktografie, až ho čtenáři začali obviňovat z nedostatku vypravěčského talentu. Goll však netoužil vyprávět – chtěl věci projasnit způsobem, který zůstane platný i v příštích generacích. Za syntetika v jeho době platil například Ernest Denis, jehož historické fresky *Konec samostatnosti české a Čechy po Bílé Hoře* se četly jako pokračování Palackého tam, kde „otec národa“ skončil. Takovou univerzální ambici však Gollovy spisy včetně těch největších

(Jednota bratrská v XV. století, Čechy a Prusy ve středověku, Válka o země Koruny české) neměly. Vlastně se vůbec neobracely k širšímu publiku, k „národu“, ale k úzké vrstvě odborníků – a odpovídaly nikoli na otázku, „co společně dělat“, ale „jak má každý z nás myslet“.

I nehistorici zaregistrovali účinnost Gollovy metody nejpozději v roce 1886, kdy propukl spor o Rukopisy. Zahájili ho Gollovi univerzitní kolegové Jan Gebauer s T. G. Masarykem, přidal se Otakar Hostinský. „Smrtící“ ránu obhájčům pravosti však dala až Gollova brožura obsahující historický rozbor trojice rukopisných básní. Jejich precizní četbou Goll zjistil, že byly inspirovány Hájkovou kronikou a dalšími novodobými prameny – a že o „naše nejstarší literární památky“ nejde. K podobně drtivému závěru nešlo dojít syntetickým vyprávěním, ale právě jen konkrétní gollovskou analýzou.

Jeho vrcholné univerzitní období, zlatá éra Gollova historického semináře, trvalo přibližně čtvrt století (1880-1905). Nebyl v té době jediný učitel, který se na pražském vysokém učení staral o své žáky – vlastní „školy“ tam měli i T. G.

Masaryk, Antonín Rezek nebo Josef Kalousek. Pokud se o „škole“ mluvilo a dodnes mluví především v souvislosti s Gollem, rozhodla o tom patrně zpětná vazba jeho žáků. Typický v tom byl nejproslulejší z nich Josef Pekař. Goll k němu choval až otcovsky něžné city, přijal ho do rodiny na místo svého zemřelého syna, v četných dopisech ho oslovoval „milý, hodný hochu“ a snil o tom, že si Pekař vezme jeho dceru a zpečetí tím jejich lidské a odborné přátelství také „dynasticky“. Jména Gollových žáků (od Josefa Šusty, Kamila Krofty, Maxe Dvořáka a Zdeňka Nejedlého až k Janu Slavíkovi nebo Karlu Kazbundovi) vytyčila názorový půdorys, na kterém se česká historiografie pohybovala po celé další půlstoletí. Především se však tímto způsobem konečně zrodila česká historická komunita: povědomí o otci zakladateli spojovalo její členy i v dobách, když už dávno každý šli vlastní cestou. Setkávat se mohli například na stránkách Českého časopisu historického, čtvrtletníku, který pro ně Goll založil a přes dvacet let vedl způsobem, který dodnes nebyl překonán.

Většina Gollových žáků svého učitele podpořila také v mnohaletém zápase s jeho největším duchovním rivalem T. G. Masarykem. Kdysi začínali spolu; Goll osobně jel v roce 1882 Masaryka do Vídně přesvědčit, aby přesídlil do Prahy. Podpořil ho v rukopisných bojích, jako jediný se ho s profesorem Františkem Drtinou zastal před studenty za hilsneriády atd. Začal se s ním rozcházet od poloviny 90. let 19. století, kdy Masaryk začal vydávat politické spisy, jako byla hlavně Česká otázka: převzal v nich Palackého tezi o smyslu dějin a vytyčil historickou osu od českobratrství přes osvícenství až ke své vlastní realistické straně. Goll mu tuto v jeho očích zradu vědy ve prospěch vratce účelové politiky do smrti neodpustil. „Spor o smysl českých dějin“, rozpoutaný nato žáky obou profesorů, trval desítky let a stal se největší duchovní polemikou v novodobých českých dějinách.

Pokud by Goll sám byl nucen zformulovat, v čem spatřuje „smysl“ českých dějin, patrně by napsal, že v myšlenkovém sblížení českých zemí se Západem, v jejich postupném poevropštění. Nikdy by však neuložil tento úkol abstraktní

komunitě, ale vždy konkrétnímu člověku. Osud, který si tak rád zahrává, však Golla nakonec právě v ústředním bodě jeho nauky zradil. Zvyklý pracovat s tím, co je, a nechotný spekulovat, co býti má, stal se v politice vyznavačem statu quo. Zůstal prorakouským legalistou i v době, kdy se stát – za války – legalismu vzdal, což Masaryk vyřešil svým riskantním „bouracím“ angažmá v exilu. Když čeští spisovatelé v roce 1917 podepisovali protirakouský manifest, Goll nejenže se nepřidal, ale v německých novinách dokonce vystoupil proti nim. Jeho požadavek nesloužit žádnému programu a poznávat jenom pro poznání samo se ve válečných podmínkách jevil jako zrada. Tím si Goll řekl o společenskou izolaci, která se u něj dostavila hned po říjnovém převratu – a trvala celých deset let, až do konce jeho života.

Goll nemá a nebude mít sochu, lidem žijícím bez piedestalu se pomníky nestavějí. Jím nastolená otázka vztahu subjektivity a objektivity při (nejen) historickém poznávání se však připomíná neustále. Aby toto poznávání mělo smysl, musí směřovat k závěrům, které

jsou ověřitelné a obecně platné. Zároveň však dnes už lépe než v Gollově době víme, že mnohé poznání jinak než subjektivně vyjádřit nejde. Kromě nenapadnutelných zjištění typu „ $1 + 1 = 2$ “ imponují také ta, kde autor říká: „Nemohl jsem jinak.“

Ke čtení:

Jaroslav Marek: Jaroslav Goll, Praha 1991

Jaroslav Goll a jeho žáci (sborník, České Budějovice 2005)

Listy úcty a přátelství – Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře, Praha 1941

Něžný válečník Otakar Hostinský (1847–1910)

V dnešním povědomí platí pár posledních desetiletí před první světovou válkou za dobu skoro idylickou. Žilo se pomaleji než dnes a hlavně podle pravidel: nemusel s nimi každý souhlasit, ale podstatné bylo, že když se už se mu to přihodilo, nechal si to obyčejně pro sebe. Temná tušení, nikoli však otřesy, které by vyvracely hodnoty ze základů. Po každé nepříjemnosti se prach usadil a pokračovalo se dál.

Stačí však nahlédnout do dobových textů, aby si člověk uvědomil, jak odstup klame. Co tehdejší lidé nestačili provést na bitevních polích, doháněli pilně na papíře – a tak dobový tisk přetéká „boji“ všeho druhu, vedenými s obdobnou razancí, jaké je potřeba při zteči na bodák. I navenek tak mírumilovný člověk, jakým byl Otakar Hostinský, svedl za svůj život větší počet „bojů“ než nejzuřivější polemik současné doby. „Jemný až k něžnosti, neschopný zla, křivdy, zloby,“ chválil svého učitele nejoddanější

z jeho žáků. A jiný, skladatel, dodával, že v souvislosti s Hostinským se mu vybavovala postava apoštola Jana, miláčka Páně. Jistě – ale i válečníka.

Hostinský navenek nevyhledával politické bitvy jako jeho univerzitní kolega Masaryk: do jeho politické strany nejenže nevstoupil, ale nesnesl ani pohled na přítelovu každodenní partajní lopotu, a tak se s ním i lidsky rozešel. Vztah k politice snad určila epizoda z mládí: když tehdy psával hudební recenze do mladočeských *Národních listů*, vedení novin jednou bez jeho vědomí zařadilo text útočící na šéfy právě otevřeného Národního divadla. Hostinský s novinami skončil spolupráci a od té doby se snažil prosazovat na univerzitní půdě a v odborném tisku. Jeho „politický“ vliv tím přesto rostl, možná i způsoby, jež Hostinský vždycky nepředpokládal.

V českém univerzitním povědomí platí za jednoho z posledních polyhistorů, člověka doznívající osvícenské všestrannosti. Položil základy české estetiky a dějinám hudby, ale zabýval se i mnoha jinými obory, filosofií umění

počínaje a uměleckým průmyslem konče. Vyučoval je na několika vysokých školách (jenom na pražské univerzitě přes třicet let) a „obrozensky“ pilně o nich jezdil přednášet po českém venkově. V mnoha oborech napsal práce, jimž je dodnes připisován průkopnický význam. Mimoto po celý život popouštěl uzdu svým zájmům uměleckým; zbylo po něm i několik operních libret, třeba k Fibichově opeře *Nevěsta messinská*.

Začínal jako kritik. Pětadvacet let před Hubertem Gordonem Schauerem, který dodal kritické práci závaznost a názorovou razanci, mělo profesní označení jiný význam. Zatímco dnes chceme, aby kritik vyjádřil, kým novým se při konfrontaci s dílem stal, v 60. a 70. letech 19. století se hlavně dešifrovalo, jestli kritické psaní slouží dobré věci. Stále převažoval názor, že kritika má autorovi pomáhat a obecnstvo poučovat, což pochopitelně představovalo široký terén, v kterém docházelo k neuvěřitelným kreacím.

Ve snaze vnuknout systému pravidla se Hostinský rozhodl stát vyznavačem kritiky tzv.

vědecké: jejím pisatelem se v jeho oborech, třeba v hudbě, stane člověk znalý umělecké teorie, což mu umožní povznést se nad osobní hlediska a prezentovat vždy jen objektivní výsledek. Od této chvíle z Hostinského textů vymizelo slovo „já“. Jeho vůle k objektivitě se však projevovala i jinak: kdykoli došel k názoru, že by mohl být třeba jen podezříván, že osobně tomu či onomu straní (například při psaní posudků na práce univerzitních kolegů při habilitacích), stáhl se a nechal posudek napsat někomu jinému.

Přírodovědecká objektivita se Hostinskému stala vodítkem, jak uměleckou kritiku dělat. Napsal několik studií, z nichž je patrné, jak se jeho metodologie vyvíjela – v jedné se třeba pokusil aplikovat Darwinovo učení o přírodním výběru a boji o život i na dramatické umění, podle něj též „epizodu boje proti všem“. Přál si vymést z umění metafyziku a všechno pojmenovat, definovat. Neuznával inspiraci. Nápad dostane i diletant, určující je ale pilnost, s kterou pracovitý tvůrce dodá své ideji tvar. Takto Hostinský definoval například vznik hudby: člověk pracoval, obráběl předměty, které při tom vyluzovaly různé zvuky;

výrobce je nakonec seřadil způsobem, který vzbuzoval jeho libost. Kdyby však původní práce nebylo, hudba by se nezrodila.

Tím, že zvládl pojmenování základů umělecké tvorby, přesvědčil sám sebe, že má právo prostředkovat mezi umělci a společností a vysvětlovat lidem, o co v umění jde. Práce je vážná činnost, i ta Hostinského (spočívající v neustálé klasifikaci) byla. Snad proto se do jeho díla dostalo tolik vážnosti, která je pak už nikdy neopustila. Raději než o tvůrčí radosti psal o utrpení, odříkání a železné vůli. Co by říkal například lehkosti, s jakou psal své bohémské povídky jeho mladší současník Jaroslav Hašek?

Dnes, kdy se hudba považuje za pododručí zábavy, nemusí být zřejmé, že Hostinský volbou hudební vědy jako životní náplně volil jeden z nejvlivnějších oborů, jaký v českých zemích v jeho době existoval. Především stále platilo, že „v hudbě život Čechů“, na stavbu Národního divadla se vybíralo po troníčcích, a co bylo nejdůležitější, „doba“ přímo před očima tvořila úplně jiného reprezentanta české hudby, než jaký v ní vládl dřív. Za časů Stamice a Myslivečka jím

byl napůl komponista, napůl virtuos, udivující Evropu uváděním svých vlastních skladeb. V druhé polovině 19. století se však v celé Evropě zrodil skladatel – mluvčí národní společnosti.

Prototypem tohoto typu komponisty byl Richard Wagner. Čechům přímo na očích: jeho díla, v Praze často uváděná, je neodpuzovala jazykovou bariérou, která občas poškozovala tvorbu italských skladatelů. Šokoval svět radikálně zreformovaným pojetím opery. Dřív, typicky například u Mozarta, byla opera prostorem pro exhibici nádherných hlasů, árií střídaných s recitativy. Jak se však ukázalo, stejná krása, která přiváděla ženy k mdlobám, mohla nudit mozek intelektuála – a Wagner takovému názoru přitakal. Vyhnal z opery koncertující pěvce a místo nich téměř vědeckou metodou zkonstruoval hudbu, kterou sám uměl analyzovat, rozebrat na atomy a pak znovu složit. Byl to stejný ideál, podle jakého chtěl Hostinský zorganizovat a utřídit celý svět. Vládu nad operou převzala místo zpěvu hudba, krásné hlasy byly nahrazeny orchestrací, opera se přiblížila symfonii. Rozhodující krok Wagner

učinil, když začal místo oper mluvit o hudebním dramatu. Hostinský později často citoval jeho větu: „Prostředkem výrazu je hudba, účelem jeho však drama.“

Zrodil se tím nový hudební svět. Zatímco stará opera se mohla prostě líbit, Wagnerovu světu bylo třeba rozumět, potřeboval tedy vykladače. Starší hudba lidi spojovala, ta nová náhle jedny postavila do závislosti na druhých. Wagner jim navíc nabízel komplexní zážitek, de facto kolektivní dílo, ve kterém měla hudba jen jednu z rolí. Tím spíš nabyla na významu role erudovaného kritika, který jediný je snad schopen celý ten přívál umělecké informace lidem tlumočit.

Hostinský tuto roli přijal, i když si Wagnerovu hudební teorii trochu přizpůsobil. Skladatel, ztělesňující mez, kam může hudba dospět, mu byl zároveň i německým národním vůdcem, mužem formujícím záchvěvy německé duše. Jak něco podobného přenést do českých podmínek? Aplikace jeho hudební teorie se Hostinský nebál: ta byla moderní, ne-nacionální. Jak do ní však dostat český obsah? První, co se nabízelo, tedy

inspirace venkovem, národní písní, Hostinský odmítl: český folklór byl naivní, lyrický, pro stavbu závažného hudebního dramatu nevhodný. Národní génius se však uplatňuje i v české řeči – a z její melodie, rozhodl Hostinský, by národní hudba mohla jít s Wagnerem i bez Wagnera – moderní i bytostně česká. Z této pozice Hostinský vystoupil v roce 1868 na obranu Bedřicha Smetany, obviněného po premiéře Dalibora z wagneriánského „němčení“: skladatel je wagneriánem pouze svou moderností, vychází však z českého jazyka a je českým národním tvůrcem.

Z časového odstupu se staré smetanovské boje mohou jevit jako nepodstatné. Dnes přece nezáleží na tom, jak lidé před sto a více lety hodnotili Wagnera, Smetanu nebo Dvořáka. Dějiny samy rozhodly spor tak, že ponechaly naživu dílo všech tří a kdo chce srovnávat, ten prostě může zajít do obchodu a nakoupit cédéčka. Předmětem „bojů“ však nebyla konkrétní jména a něčí sympatie k nim, ale za nimi skryté umělecké a světonázorové koncepce.

Se svou představou, že svět lze beze zbytku klasifikovat, si Hostinský v podstatě logicky osvojil představu pokroku v dějinách i kultuře. Novější umění překonává to staré, kdo jednou uviděl perspektivní obraz, ten nemá důvod jet do Altamiry. Bylo to jiné hledisko než dnešní, kdy se obyčejně domníváme, že každá doba si hledá vlastní výraz k vyjádření téže lidské prapodstaty. Ale Hostinského představa byla lichotivá: nejenže říkala, že ubývá primitivů a všechno se postupně kultivuje, ale dávala člověku do ruky i moc takový proces ovládnout. Že někdo dokáže vyložit Brahmsovu symfonii, lze vyložit různě, mezi výklady by však neměl chybět ten, který říká, že kdo rozumí, může poroučet.

Snad odtud se zrodil autoritativní tón Hostinského vyjadřování, později mnohonásobně zesílený v tvorbě jeho žáků. Nebyl marxistou, ale přihodilo se mu totéž, co o pár desetiletí později jim. Dospěl k závěru, že poznal zákonitosti svého oboru, a momentální stav v něm dosažený učinil měřítkem předpokládaného vývoje. Když potom nečekaně přišel skladatel jiného typu, Antonín Dvořák, uplatnil na něj Hostinský jako vždy

wagnerovská měřítko. Skladatel samozřejmě nevyhověl, přesněji řečeno obstál jen okrajovými operními díly – a tak se i dostal do knih Hostinského pokračovatelů: jako zmrzačený chudáček neschopný vyrovnat se soupeři, jemuž se ve skutečnosti nikdy vyrovnat nechtěl.

K jednomu z mnoha smutných pravidel pozdějšího marxistického myšlení mělo patřit právě toto: nevidět, o co nového tvůrci jde, nutit ho, aby vyhověl předem abstraktně nastaveným kritériím – a pokud jim nevyhoví, tak ho zničit. Způsob, jakým Hostinského teorie později zkarikoval jeho první žák Zdeněk Nejedlý a jak podle nich naložil právě s Dvořákem, se to zdá potvrzovat.

Ke čtení:

Otakar Hostinský: O umění, Praha 1956

Miloš Jůzl: Otakar Hostinský, Praha 1980

Marta Ottlová, Milan Pospíšil: Bedřich Smetana a jeho doba, Praha 1997

Proti všem T. G. Masaryk (1850–1937)

Z Vídně, kde do té doby působil na univerzitě, se v roce 1882 blížil Praze pomalu a nerad. Později přiznal, že se bál českého prostředí, takže současně s pozváním z Prahy vážil kariéru v Černovicích v Bukovině, odkud ho z vysokého učení také pozvali. Nakonec prý rozhodla úcta k české reformační tradici: u pokřtěného moravského katolíka pozoruhodný plod v té době ani ne pět let trvajících manželství s americkou unitářkou. A tak přišel, rychle dohnal jazykové manko (do té doby byla jeho hlavní řečí v životě i vědě němčina) a zahájil sblížovací konzultace s pány kolegy z univerzity, nejdřív při legendárních schůzkách v hotelu de Saxe a časem i u sebe doma.

Přišel učit filosofii, očekávali tedy, že po vzoru soudobé nauky německé vytvoří vlastní systém, výklad světa. V tom smyslu je zklamal. Po třech letech vydal Základny konkrétní logiky, ve kterých sice invenčně, ale bez metafyzické hlubokomyslnosti zmapoval soudobý

myšlenkový terén. Bylo zřejmé, že filosofie není jeho cílem, ale prostředkem k jinému a oborově mnohem širšímu poznávání. Filosofii bylo tolik jako dobrých filosofů, bylo možné prožít celý život ve jménu Kanta či Schopenhauera, Masaryk však žádal půdu pod nohama, která by mu umožnila rozlet univerzální. Podstatně víc času ve svých přednáškách věnoval sociologii – novému oboru, který sliboval právě to: čísla, tvrdá fakta a souvislosti, které jde nahmatat – a hlavně, od který lze jít dál. Od té doby se jeho „filosofování“ dalo ve znamení neustálých odskoků do jiných oborů: k náboženství, historii, literatuře. Byl v tom znak nové doby, kdy myslitel, tvůrce, už nevnučuje vlastní intelektuální panství, ale bere na vědomí, že je to vnější svět, kdo mu diktuje. Méně je více. Pod vlivem tohoto poznání opsala časem literatura vývoj od románu k deníku, v malířství od popisného realismu k subjektivnějšímu modernismu, ve filosofii od hegliánských superkonceptí k pracím stále „příležitostnějšího“ charakteru.

Na tuto proměnu tlačil svět, ale i Masaryk sám o ni vědomě stál. Nešlo mu o vědu pro vědu, ale

o poznávání zakládající věcně správný a mravný světonázor. Ukázal to už jeho první známý spis Sebevražda, plný statistik a policejních čísel, avšak směřující k něčemu, co už exaktní věda nebyla – totiž k odpovědi na otázku, jak správně a aktivně žít, jak svět vykládat a učit to jiné. Mít myšlenku a dát jí výraz v odborném spise pro něho nebylo nic: podstatná práce začínala, když měl podle této myšlenky jednat a žít.

Jeho přeskakování od tématu k tématu nebylo eklekticismem. Vyčítali mu, že je příliš rychlý, nepostojí, nic do hloubky nevysvětlí. Připomínal v tom moderního malíře, který pochopil, že důležitější než namalovat do obrazu „všechno“ je vystihnout náznak podstatného. I Masaryk své myšlenky často jenom skicoval a chvátal dál – ale kdyby ze svého nesmírného tvůrčího chvatu slevil, možná by neudržel povědomí kontextu, přehled o tolika oborech najednou, z něhož se dobíral svých syntéz. Být specialistou v jednom oboru (sociologii), jeho exaktní metodu pak využít v přemýšlení o celém světě. A se získanými znalostmi jednat: objev se transmutoval v čin a ten zas v nové poznávání. Každý nápad spěchal

k ověření, které opět dodávalo další nápady. Teorie prolnutá s praxí způsobem, který se asi nedá beze zbytku naučit, ale s kterým je potřeba se narodit. Jeho výsledkem byl životní optimismus, u Masaryka patrně nezničitelný, plynule se proměňující v idealismus.

Chvat však zůstával jeho údělem. Projevoval se na všech úrovních jeho života: schůzky s kolegy vyhledával, neplýtvat však časem. I se slovutnými profesory komunikoval prostřednictvím kartiček, na nichž bylo předtištěno všechno, co předtisknout šlo. A když už se rozhodl oslovit někoho milým přítelem, načrtl perem zkratku „M. př.“. Dojatý koryfej se pak zatetelil blahem: ta tři písmena jsem já.

Nabíral si stále nové úkoly. Po příchodu do Prahy založil *Athenaeum*, vědeckou revui, jaká se od člověka jeho typu snad i očekávala. Po ní však přišla *Naše doba*, koncipovaná už osvětově a politicky a obracející se k podstatně širšímu publiku, a *Čas*, který se dokonce vyvinul v orgán jeho vlastní politické strany. Proti převažujícímu tvrzení, že věda si má udržovat „objektivní“ odstup od skutečnosti a nevstupovat do každodenních

konfliktů, Masaryk položil polemickou otázku: A jak chcete mít dobrou každodenní politiku, když jí (vědeckou) kritičnost předem zakážete?

Ze světa novin, kde už za jeho časů vanuly divoké větry, vnesl jejich poryvy do vědeckého zápolí. V českém názorovém světě v jeho době existovala dvojí pravda: vedle té veřejné, hlasité a tištěné ještě šeptaná pravda privátní, de facto pravda drbu – a tím silnější. Že někdo něco říkal a nějak při tom argumentoval, byla jedna věc; v názoru na něj však rozhodovalo to, co si druzí šeptali například o jeho hmotných poměrech a potřebách. Do toho Masaryk vstoupil jako slon do porcelánu. Že je něčí kniha triviální nebo sprostá, psal bez ohledu na to, jakou měl dotyčný pozici a jestli měl zrovna zažádáno o profesuru nebo ne. Kolegové, zvyklí na zavedené poměry, vnímali výsledek Masarykova psaní tak, že zkomplikoval cizí existenci, a stále rozzlobeněji se ptali: Ve jménu čeho? Oč Masarykovi jde?

Nejdřív předpokládali, tak jak byli zvyklí, že jeho jednání má nějaký skrytý smysl. Když ho nenašli, došli k závěru, že je prostě kverulant, násilník bez programu, snad dokonce blázen:

neuznává pravidla a boří vše, čemu našinec připisuje smysl. Kde jiní považovali za jedinou možnost milosrdnou lež, tam kladl odpor svou protivnou pravdou. „Moudřejší ustoupí“ pro něj neplatilo: ať ustoupí prostě ten, kdo prohrál při výměně názorů, přišel se slabším tvrzením. Člověk přesvědčený o své věcné a hlavně mravní pravdě má naopak udělat vše pro to, aby ji prosadil, bez ohledu na následky.

Zacházel tak i se svými nejbližšími kolegy, čímž je dováděl k nepřičetnosti. Do proslulého rukopisného sporu nastoupil po dohodě s patronem univerzitní filologie Janem Kvíčalou. Když se spor změnil v aféru, dal od něho Kvíčala ruce pryč – Masaryk však tak dlouho veřejně opakoval, že jeho postup „tam a zpátky“ je vědecky nehajitelný, až ho znemožnil před celým univerzitním světem.

Ale k čemu je to dobré? ptali se znovu Masarykovi teď už protivníci. Když se něco podniká, musí to přece být k něčemu dobré! Ale když jediným výsledkem je pád autority, není takové boření samoučelné? Došli k názoru, že Masaryk je vlastně takový český Robespierre:

obecný škůdce, který si nemůže pomoci, neboť má prostě destruktivní povahu. Začali mu připisovat dokonce i věci, za které nemohl. Když Hubert Gordon Schauer anonymně otiskl proslulý a kontroverzní esej *Naše dvě otázky*, v kterém zpochybnil obrození, byl za autora považován Masaryk – mělo se za to, že tak neuctivě neumí psát nikdo jiný. Mnozí z jeho kolegů svou nelásku k němu potom přestali skrývat – a postupně s ním zavedli několik disciplinárních řízení, při kterých požadovali, aby byl pro své nekolégiálnosti vyhnán z univerzity. Přežil se štěstím.

Vyčítali mu, že příliš rychle spotřebovává spolupracovníky – a z těch blízkých a dlouhodobých mu před první světovou válkou skutečně zbyl jediný, básník Machar (a i s ním se Masaryk nakonec, už jako prezident rozešel, byť šlo o rozchod „politický“, a tedy jiného typu). Z bývalých přátel psal o Masarykovi nejostřeji sociolog Emanuel Chalupný: je to ctižádnostivý, samolibý démon, který používá lidi jako nástroje. „Stále mluví o krizích, vyvolává krize, sám je ztělesněná krize... Slepá síla bez ušlechtilé

kázně, negace bez organické schopnosti tvůrčí. Postavte ho do kteréhokoli oboru, všude projeví pozoruhodné postřehy, ale nikde neprovede dokonalé dílo.“ Pokud k takovému závěru dospěli i ti, kdo dřív kráčeli s ním, nebylo na obviněních z Masarykova robespierrovství něco pravdy?

I kdyby byl jenom oním bořitelem, za jakého byl pokládán, byl by po sobě zanechal dílo: tisíce lidí naučil kriticky myslet. Jeho vlastní myšlení, v principu tvůrčí a ke světu obrácené, však přinášelo pozitiva i v bezpočtu konkrétních záležitostí, kterým se věnoval – a netřeba při tom myslet rovnou na stát, o nějž „se zasloužil“. Vytýkali mu, že za ním zůstává spálená země, ale zatímco po jeho kritikách často zbyly jenom tyto výtky, Masaryk jen svými kritickými texty nekončil. Když nejdřív slovy rozmetal například úroveň české vysokoškolské vzdělanosti, přišel s ideou pozdějšího Ottova slovníku. Zvlášť poučně působí v tom směru jeho projevy pronášené ve vídeňském parlamentu. Boření v nich nebylo tím jediným ani posledním, na co se omezovaly.

Pravdě neodpovídalo ani další časté obvinění, že je totiž „svůdcem mládeže“ a jako krysař vede mladou generaci do propasti nihilismu. Mnohým mladým, včetně jeho studentů, na něm vadil pravý opak: že myslet s ním bylo příliš obtížné. A připomněli mu ten diskomfort za hilsneriády, kdy ho, složitého, vykřičeli ven z posluchárny. Mohl ovlivnit jen ty, kdo byli schopni myslet bez předsudků jako on – ale právě takové lidi nelze „svést“, protože se řídí vlastním vědomým egem, nikoli pocitovou závislostí na někom druhém.

Nenabízel studentům hotové pravdy, ale tím je nutil pěstovat svou nezávislost (tedy opět opak „svodu“). Uznávali ho proto i ti, kdo jeho metody jinak nepřijímali bezvýhradně. Student a později věhlasný český právník František Weyr vzpomínal, že vlastně nechápal, proč Masaryk juristům přednáší zrovna o Dostojevském. Ale za hilsneriády se postavil za něj, protože prý prostě pochopil, že Masaryk je slušný člověk.

Začal jako odborník specialista, ale když před první světovou válkou končil, byl daleko na cestě k uchopení témat svou podstatou všelidských. Byl člověkem knih, ale teorie mu nesvazovala

ruce, naopak ji uměl dát do služeb tomu, na co myslel vždycky nejvíc: praxi. Člověk musí napřed kriticky poznávat, aby pak mohl idealisticky jednat – to platí pro jednotlivce i pro skupiny lidí, včetně národů. To říkal a psal navzdory tomu, že až do odchodu za hranice na začátku světové války doma jako celonárodní mluvčí přijímaný nebyl. Ale venku ho čekalo ještě jedno dílo, které povědomí o něm změnilo.

Ke čtení:

Milan Machovec: Tomáš G. Masaryk, Praha 1968

Jaroslav Opat: Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893, Praha 1990

Stanislav Polák: T. G. Masaryk – Za ideálem a pravdou I–IV, Praha 2000–2006

Pravidla citu

František Mareš (1857–1942)

Kdyby v roce 1918 nebyla vznikla republika, dožil by patrně v klidu jako univerzitní profesor pod penzí. Ve vile v Hluboké nad Vltavou by se obklopil vnoučaty, vzpomínal na časy, kdy býval rektorem Karlovy univerzity, a vždycky jednou za deset let, o kulatinách, by si z novin vystříhl zdravice svých žáků. Ale přišel převrat, který Mareš pochopil jako událost, která obrátila vzájemný poměr Čechů a Němců v srdci Evropy: vznikl nový panský národ, který má právo zařídit se ve svém státě podle svého. Mareš zdaleka nebyl mezi Čechy sám, kdo měl pro sudetské Němce, bouřící se proti takovému stavu, odpověď: Mlčte, jako jsme doposud mlčeli my - teď *vás* je málo.

Jeho kariéra vědce ukazuje, jak se z poznávání rodí světonázor a z něj případně i ochota k politickému angažmá. Získal si obecné uznání jako lékař-fyziolog, od roku 1906 publikoval na pokračování spis (*Fyziologie*), který položil základy oboru, v necelých čtyřiceti letech se stal profesorem. Bylo to v době, kdy vrcholilo

vítězné tažení pozitivismu ve vědě. Všechno se dá poznat, všechno vysvětlit, což platí také pro vědu o živých organismech, tvrdilo se. Atom k atomu se tiskne, buňka k buňce vine: tímto způsobem se život organizuje od jednoduchých forem k nejobtížnějším – a kdo zná toto pravidlo, ten může organismy také dešifrovat. Třeba lidské štěstí je podle této představy výsledkem chemických procesů probíhajících v mozku: až budou rozpoznány, půjde štěstí dávkovat. Dobro i zlo má také v člověku své souřadnice, které, jednou nalezeny, dovolí člověka řídit: zločinecké sklony budou vymazány a pudy k dobročinnosti posíleny. Na zemi bude fajn.

Mareše taková představa, přerůstající v jakési dobové paradigma, urážela svou prostotou. Základ byl zřejmě v jeho počátečním katolickém přesvědčení: co není spolehlivě zjištěno, to podle pozitivistů neexistuje, ale přitom to nejlepší v člověku se opírá právě o takto „neexistující“ pojmy. Bůh, duše, svědomí – nikdo si na ně nikdy nesáhl, ale svět na nich stojí, protože v ně věří. A tak podle Mareše to, co lidem o světě říká věda, není vlastně důležité. Poznání má význam,

pravda o světě však říká něco úplně jiného: nikoli to, co je, ale to, co být má. A k poznání takové pravdy člověka nevede rozum, ale cit.

Podobně to psal už o sto let dříve Kant, ale dost nespokojenců s nalinkovaným pozitivistickým myšlením Mareš našel také ve vlastní generaci, v čele s Francouzem Henrim Bergsonem a s jeho učením o životní síle, rozumem nepostižitelné, a intuici jako jediném způsobu, jak tuto sílu odhalit. S Marešovým citem, který měl podobnou úlohu, byl ale problém. Pravdy pozitivistických nauk se někomu mohly jevit jako triviální, dalo se však na nich shodnout a lidé si jejich prostřednictvím mohli rozumět. Kdo chtěl zjistit, je-li pravda například to, že voda vře při sto stupních Celsia, ten to mohl vyzkoušet, čímž další tázání obvykle skončilo. Když však jiný člověk řekl spolu s Marešem „já cítím“, byla shoda obtížnější, protože každé takové sdělení vězelo v kazajce subjektivity. Navíc se ukázalo, že „nová citlivost“ dvacátého století s sebou dost často nese přesvědčení, že s druhými lidmi není potřeba se bavit. Kdo cítí, říkála nová logika, ten nemusí ostatní přesvědčit, ale může je třeba

nadchnout. Takto „cítili“ Mussolini i Hitler, kteří došli k závěru, že zajímavější než myšlenka je výkřik. Když se řekne „Bijte je“, lidé se často shodnou také, a rychleji, než když se zdržují přemýšlením.

Strany, které si nejsou jisty duchovní potenci, prahnou po profesorech. Vysunutý extremisty do popředí, zvláště když navíc dobře vypadá, sděluje takový muž svou fyzickou přítomností davu: Duch jde s námi. Hodně o tom věděl Zdeněk Nejedlý, plníci tuto roli na opačném politickém křídle než Mareš. Fyziologovi s ostře řezanou „profesorskou“ bradkou učinil po převratu nabídku Karel Kramář, šéf národních demokratů. Mělo jít o nejčeštější z českých stran, odolnou vůči všem svodům levičáckého internacionalismu. Kdyby to chtěli a dokázali, mohli tenkrát v roce 1918 začít vytvářet ve střední Evropě malou Ameriku, tolik nových svobod se jim zčistajasna nabízelo. Ale oni, ovládaní vlastní minulostí, si ze všech svobod vybrali tu, která jim měla zajistit, že budou „ve svém domě pány“.

Mareš se stal v nové republice za svou nacionalistickou stranu nejprve poslancem

a potom senátorem. Základním pojmem, se kterým strana pracovala, byl „národ“, podle Mareše výsledek dlouhodobého působení životní síly, která tak zformovala nejdokonalejší způsob lidské organizace, jaký si dokážeme představit. Do představy národa jako by se mu promítla i jeho původní představa Boha: začal o národu mluvit a psát jako o bytosti, nadané zvláštními mystickými úkoly. Jedním z těch hlavních bylo vytvořit stát a jeho prostřednictvím dál vládnout. Co bude pak, až všechny národy vytvoří své vlastní státy, Mareš neřešil, otázku, proč by měly národy existovat věčně (když už tady nebyly odjakživa), si nepoložil. V éře národů se mu „věčnost“ stala projekcí jeho současnosti.

Znovu: kdyby po něm zbyly jenom jeho spisy, platil by dodnes za inspirujícího myslitele, v kladech i záporech. Jako člověk s politickými ambicemi se však Mareš pokoušel i o činy. Vesměs za jeho napsanými texty klopýtaly. Jako zákonodárce prosadil v roce 1920 jediný významnější předpis, a sice zákon ukládající pražské německé univerzitě, aby své nyní mocné české sestře vydala historické budovy, archiv

a insignie. Němci odmítli, české úřady celkem moudře rozhodly spor nejtitit, a tak zákon „spal“ až do listopadu 1934, kdy v centru Prahy propukly srážky mezi českými a německými studenty. Chování budoucích českých advokátů, lékařů a učitelů překvapilo pozorovatele svou stupidností: volali kromě jiného „Němci z vlády“ v době, kdy už v Německu poroučel Hitler a kdy na chování sudetských Němců závisela budoucnost státu. Česká mládež zaútočila na všechny Němce bez rozdílu (tedy i na uprchlíky před Hitlerem, o kterých se rozšířila zvěst, že seberou Čechům práci). Terčem útoků se stali také židé, ale čeští studenti se pokusili například i o dobytí Osvobozeného divadla. „Zdá se, že to je najednou trochu mnoho proti,“ napsal tehdy Karel Čapek. „Je to asi tak chytré, jako kdyby se někdo zároveň a zásadně ohrazoval proti utěrce i proti prachu.“

Ale tak nějak to vyplývalo z Marešova „citu“, který učinil myšlení druhořadým. „Němci ven“: to se nedalo nazvat myšlenkou, ale lidi se při tom dali dohromady. Mareš na závěr bojů o insignie dokonce zažil zvláštní osobní satisfakci:

studenti, kteří si jejich vydání na Němcích vymohli, uspořádali shromáždění, na kterém jimi profesora dekorovali.

Nejlépe ho dodnes definují problémy, kterým věnoval čas, jimiž se zabýval. Rozčilovali ho židé. S jeho nehynoucí potřebou mravního patosu muselo být až nesnesitelné, když za každým druhým bukem seděl nějaký Einstein nebo Freud a relativisticky namítal: Ale vždyť to, jak se svět jeví, nikdy beze zbytku nefunguje, vždycky je to všechno ještě jinak. Mareš uváděl, že není antisemita, ale že prostě nesnese, když židé, ti sobečtí individualisté, kazí pokusy o bohabojně soudržný národní kolektiv.

Zatímco za svůj antisemitismus se Mareš styděl a skrýval ho do intelektuálských obezliček, svým otevřeným odporem proti prezidentu Masarykovi se netajil. Byli jako oheň a voda: pro „cit“, který byl u Mareše principem všeho, Masaryk neměl pochopení. Všechno hned pojmenovával, řešil: je třeba poznávat, pracovat, odpírat zlému, takže se do toho dejme, pozor, teď. To Mareš vždycky toužil ještě chvíli snít – třeba o Češích, kterým se budou prsa dmout nadšením,

kdykoli budou mít pro národ něco vykonat, a budou kráčet celý život v desetistupech, pokud nebudou rovnou tančit. Vyčítal Masarykovi, Benešovi a Hradu, že se zaklínají realismem, ale sázejí na nespolehlivé spojence, Anglii a Francii. Sám však nabízel – Polsko. Ve skutečnou obsesi se mu Masaryk proměnil, když se Mareš v dvacátých letech rozhodl opožděně zasáhnout do sporu o Rukopisy. Jeho staré tvrzení o tom, že pravda nemusí odpovídat skutečnosti, ale tomu, „co býti má“, se zde transformovalo do podoby, pro kterou čeština zná úsloví: Přání otcem myšlenky.

Představoval si, že by se snad mohl stát pravicovým Masarykem, ale jeho vlastní nevelké činy ho usvědčovaly, že na to nemá. Že se nechal vyznamenat od kraválistů z insigniády, bylo součástí jeho zvláštních vztahů k nacionalistické části českých studentů, v jejichž hnutí Vlajka, založeném v roce 1930, Mareš přijal nejdřív roli duchovního patrona a rádce a později se stal čestným předsedou. Personálně se hnutí opíralo o mládež z Národní obce fašistické. Jeho členům, o tři generace mladším, vadili podobně jako

Marešovi židé, Masaryk, Hrad, demokratičtí Němci a mnozí jiní, byli však na rozdíl od něj plní energie. Je otázka, co si odnášeli z jeho přednášek o Kantovi, jimiž je Mareš jezdíval obšťastňovat na jejich srazy. Patří k „pravdě citu“ taky to, že na lidi lze řvát?

Hnutí už předtím divoké pod pokračujícím Marešovým duchovním sponzorstvím ve třicátých letech dál divočilo. Kdo nesouhlasil, že „národ je organický celek, ano je i více, je mravní osoba“, ten dostal na ústa. Činnost pravicového Národního sjednocení, ve kterém se Mareš v roce 1935 stal místopředsedou, sice nepřinesla očekávaný úspěch, ale zvláštní druh satisfakce se dostavil hned po Mnichovu. Západní demokracie selhaly a ta československá se před Hitlerem sama položila – a Mareš měl pravdu, on to vždycky říkal! Co byste taky jiného od demokracie čekali? Pro část jeho Vlajkařů hnutí po Mnichovu ztratilo smysl, ale jiní v čele s proslulým Janem Rysem-Rozsévačem se dali pilně do kolaborace. Když před synagogami a židovskými obchody začaly vybuchovat vlajkařské bomby, napsal Mareš do novin, že takhle si to nepředstavoval.

Jeho mladší spolubojovníci, které si vychoval,
však cítili jinak než on.

Ke čtení:

František Mareš: Otázky filosofické, národní a sociální
v politice, Praha 1997

Milan Nakonečný: František Mareš, Praha 2007

Milan Nakonečný: Vlajka – K historii a ideologii českého
nacionalismu, Praha 2001

Kolečko ve stroji

František Krejčí (1858–1934)

Když dospíval, český myšlenkový svět se za tím evropským stále zpožďoval jednu až dvě generace. Západ věřil s Augustem Comtem, že poznávat znamená odhalovat tvrdá fakta zprostředkovaná metodologií přírodních věd. V Čechách však duchovním hrdinou dál zůstával básník-lyrik a vypravěč historických románů, ve vědě pak jazykovědec nebo historik. Úkolem všech bylo prospívat národu. Upnout se k něčemu jinému a snažit se převést myšlení na exaktní fundament by nikoho z nich nenapadlo.

Úplně jinak už to však bylo v generaci jejich synů. Potomci nejslavnějších českých otců odmítali jít v jejich stopách a dali se místo toho na přírodní vědy. Mnohým z nich patří v jejich oborech v druhé polovině 19. století zakladatelský primát: Ladislavu Čelakovskému v botanice a morfologii, Antonínu Fričovi v paleontologii, Vojtěchu Šafaříkovi v chemii.

Také František Krejčí má v této zakladatelské generaci své místo. Z filosofie, kterou vystudoval,

vyčlenil psychologii, která byla až do té doby v Čechách její součástí, a prostřednictvím šestidílného spisu (*Psychologie*, 1902-1926) také on položil základy oboru. A potom s filosofií zúčtoval způsobem, po kterém z ní v jeho podání mnoho nezbylo.

Český pozitivismus, to je hlavně on. Ve Františku Krejčím tento myšlenkový směr v našich zemích koncem 19. století vítězí, před první světovou válkou zažívá svůj vrchol a po roce 1918 i strmý pád. Hlasatel nejvlivnějších dobových filosofických názorů se přitom po celou dobu držel spíš v pozadí. Nevystupoval jako člověk s titánskými ambicemi. Své pravdy trousil v drobtech celým dílem, desítkami knih a brožur svou podstatou často příležitostných: masarykovská „drobná práce“. Až do svých čtyřiceti se také protloukal mimo univerzitní svět, jako středoškolský profesor klasických jazyků na českém venkově.

Filosofka Jiřina Popelová, která o něm napsala knihu, nazvala otce české psychologie a pozitivistické filosofie samoukem v obou těchto oborech: vzdělával se z četby a bez kontaktu

s evropskými kulturními centry a jejich hlavními představiteli. Dřív než ostatní začal spoléhat sám na sebe a ve své generaci, ačkoliv obklopen žáky, nepřestal být osamělý.

Klíčovým pojmem Krejčího myšlení je slovo „transcendentno“. Dnes často uplynou léta, než se člověk s tímto slovem ve veřejném oběhu setká – ale v Krejčího době mnoho filosofů myslelo jen na to: na podstatu všeho, vymykající se smyslové zkušenosti. Takovým transcendentnem zdaleka nemusel být jen Bůh, případně jiné pojmy, které se nabízely z duchovní oblasti. Patřila sem třeba i „hmota“: vnímáme ji v mnoha podobách, ale kdybychom ji měli vyjádřit pomocí smyslů, zjistili bychom, že to nejde.

Před Krejčím se filosofové přeli o to, lze-li nebo ne toto transcendentno poznat. Originalita Krejčího přístupu spočívala v tom, že tradiční hledisko posunul – a napsal, že poznání transcendentna není nutné, neboť na něm nezáleží. Všechno mimo smysly je subjektivní svět pouhých mínění. Tedy věc zbytečná. Člověk ji nepotřebuje.

Nebyl to jenom nějaký oborový pseudospor. Člověka si obvykle představujeme jako bytost, která když už má hlavu, nemůže si pomoci a nějak ji používá. Nevíme, kam se tímto způsobem dostaneme, ale naším údělem je myslet – a to i na věci, které nevidíme a neslyšíme, ale které žijí jen v našich představách. Myšlení nejde poručit. Podle Krejčího se však tímto způsobem ničeho nedobereme. Co nás na konci myšlenkových spekulací čeká, ho do té míry nezajímalo, že pro to ani nevymyslel jméno: „Je to prostě něco, neznámé, nepoznatelné něco,“ psal. Bylo to skoro, jako kdyby řekl: Fuj.

Křivdili bychom však Krejčímu, kdybychom předpokládali, že odmítl spekulovat o duchu, protože dal přednost v jeho době tak populárnímu materialismu. Bylo to s ním složitější. Jeden svět chtěl ignorovat, druhý zkoumat, existenci obou světů však dál uznával. Jeho myšlení tímto získalo zvláštní charakter podvojnosti. Jevy materiálního světa (třeba když dítě hodí po dítěti kámen) a jevy světa duševního (když dopad kamene způsobí bolest) jsou odlišné svou podstatou, zároveň však prý platí, že žádný duševní pochod se bez

materiální příčiny neobejde. Někteří Krejčího současníci, například fyziolog František Mareš, si z něj pro tuto redukci psychiky dělali legraci a psali o Krejčího „psychologii bez duše“. Divili se, že člověk, který uznává jenom faktický svět, nevidí vlastní svévoli.

Filosofovou doménou byly četba a studium, nikoli vlastní experimentální činnost: to mohlo být příčinou, proč poměrně snadno tvořil schémata nezakládající se na skutečnosti. Ve stejné době, kdy třeba Freud ve Vídni objevoval určující smysl nevědomí v lidské psychice, došel Krejčí naopak k závěru, že kromě vědomí v psychice už nic jiného není. Od té chvíle přestal dohánět svět a začal na něj zas ztrácet.

Na pohled snad nemůže být poctivějšího přístupu ke skutečnosti než toho pozitivistického. Ukládá si strízlivost, životní realismus, kázeň. Orientuje se na skutečnosti člověku (jeho smyslům a rozumu) dostupné, na zbylé rezignuje. V dílčích věcech se lze vždycky mýlit, ale kdo by v obecně tak „pozitivně“ nastaveném způsobu myšlení hledal háček?

A přesto tam byl – v tom, jak pozitivismus sám sebe definoval jako nový začátek, účtující s myšlenkovými spekulacemi předchozích staletí. Nerozvíjel je a nenavazoval na ně – ale odmítl je a na jejich místo postavil sebe. Co navenek slibovalo, že chce „jen“ mírumilovně poznávat, se zároveň dívalo nevraživě na každé odlišné hledisko.

O Bohu nebo nekonečnu nikdy nebude možné nic kloudného říci, ale jsem tady ještě já, František Krejčí. Staré zmizelo jenom proto, aby se vlády mohlo ujmout nové. Pokud to v něčem připomíná myšlenkový styl dvacátého století, není podobnost zcela náhodná. Krejčí sám sice neměl nic společného s marxisty a jeho myšlení, jak už bylo naznačeno, bylo mnohem složitější než materialistické. Ale tím, jak se rozhodl začít psát dějiny poznávání zas od nuly, si stoupl do čela dlouhé řady následovníků. Ti však už větu „Všechno začíná, až když začínám já“ říkali mnohem hlasitěji.

Sotva měl v plánu zrušit filosofii, ale tím, jak masivně a výhradně přitakal smyslové skutečnosti, to vlastně udělal. Filosofie před

Krejčím byla vždycky „víc-než-jen-skutečnost“: byla tím, co člověk ze své hlavy k této skutečnosti přidal. Nyní se však řeklo, že tato činnost je vlastně bláhová, protože neměřitelná – a že nejmoudřejší, co lze, je rezignovat na ni, spokojit se s vlastní bezmocností.

Pokud se také to mohlo jevit chvalitebně, například jako druh pokory, mělo to opět háček. Člověk, který ke skutečnosti ztratil vztah (protože ten prý byl subjektivní, neměřitelný, nespolehlivý), za ni přestal být odpovědný. Oddělil se od ní. Dnes nám představa, že bychom mohli být odpovědni za celý svět a vinni všemi jeho vinami, zní jako nesmyslně přepjaté přání z nějaké fundamentalistické jeskyně. Byly však doby, kdy šlo o standardní životní pocit. Jakmile se všechno na světě člověka přestalo týkat, nebyly tím tiše položeny základy krize, která se od té doby prohlubuje a spočívá v mizení lidské účasti na skutečnosti?

A konečně: Krejčího učení překvapivě ústilo v životní pasivitu. Všechno, co je, se podle něho řídí nějakými na člověku nezávislými zákony. Stejně jako hvězdy svítí a planety se

točí bez ohledu na člověka, prý funguje i lidská společnost. Ať tedy kmitáš od rána do večera anebo sedíš s rukama v klíně a točíš prsty mlýnek, svět okolo sebe nezměníš, svobodnou vůli nemáš a do skutečnosti nezasáhneš. Jsi bezvýznamnou součástí masy. „Člověk koná, co chce; ale chce to, co chtít musí.“ Na nic doopravdy nemá vliv – asi jako voyeur, který taky jen zírá a nikdy se nezapojí.

Snad právě ve chvílích, kdy se na různých místech světa skoro současně rodily podobné myšlenky (a nikoli až o desítky let později se vznikem totalitních společností), došlo k té nebezpečné proměně: člověk byl zredukován na pouhé kolečko ve stroji, obráběné ze všech stran přírodními a společenskými mechanismy a zbavené aktivity.

Dnes se Krejčího myšlenky jeví nebarevné, nudné. Může vůbec jít o myšlení, když se z něho předem vyloučí spekulace? Když se předem vytyčí meze a všechno složité se zakáže, může být výsledek něčím víc než škatulkováním? Nemá-li filosof právo říci „Tak vidím svět já“, nejenže se tím myšlení odkazuje do krotkých mezí, ale o

filosofii v tom smyslu, jak se po staletí rozvíjela, patrně vůbec nejde.

Ale aby to bylo ještě o trochu složitější – Krejčí se důsledků svých teorií ve své práci nedržel a mnohokrát se jim vzepřel. Už jenom tím, kolik knih napsal a vydal: copak mělo „smysl“ dělat něco tak subjektivního a neměřitelného? Právě toto však Krejčí celý život dělal, stal se jedním z nejpsavějších českých intelektuálů. Co víc, ve svých knihách za angažovanost lidí, jako byl on sám, mnohokrát bojoval. Jako člen Masarykovy realistické strany, později duchovní otec hnutí Volná myšlenka a posléze i člověk koncipující jednotnou stranu české inteligence a program českých socialistů: Krejčí ukázal, že „život“ mu byl nad „pravidlo“, byť zformulované ve vlastní hlavě.

Tvrdil, že svět by šel svou cestou bez člověka úplně stejně, jako jde s ním – a zároveň psal jednu knihu za druhou. Učaroval jimi především „středním kádrům“ české inteligence, učitelům. Po roce 1918 se dokonce zdálo, že se z jeho pozitivismu stane oficiální filosofie první

republiky. V onom roce mu bylo šedesát a byl oslavován jako velký český myslitel.

Jeho teorie však definitivně padly v přívalu nových myšlenkových proudů, které se ze světa do republiky vevalily. Jako první ho opustili ti, kterým vlastně bezděčně zametal cestu: marxisté. Ale i státotvorná část mladé generace si z Krejčího díla brala spíš to, v čem vlastní teorie popíral – tedy zas hlavně jeho aktivismus. Generace Karla Čapka, která se u Krejčího před válkou učila a jako jednoho z nejvlivnějších Čechů ho ctí, začala po roce 1918 na jeho pozitivismus pohlížet s útrpností, jako na výtvar určený jednodušším hlavám: Kdo o něčem tvrdí, že je to nepoznatelné, jenom proto, že to poznat neumí nebo nechce, je prostě dogmatik. Ovšem nastával čas dogmatiků.

Ke čtení:

Jiří Cetyl: Český pozitivismus, Brno 1981

Josef Král: František Krejčí, Praha 1935

Jiřina Popelová: Filosof František Krejčí, Praha 1942

Holubice v politice

František Drtina (1861–1925)

Jeho osudem byl Masaryk. Oba, učitel a žák, přišli na pražskou univerzitu skoro současně. Drtina se ocitl mezi prvními čtyřiatřiceti studenty, kteří se zapsali do prvního profesora filosofického semináře – a pak už mu zůstal věrný, prožil v jeho stínu celý život. Na jejich názorové a lidské oddálení po vzniku republiky lze pohlížet jako na událost, kterou Drtina vlastně nepřežil.

Nejdřív to vypadalo, že budou spolu jen poznávat svět. Masaryk měl kolem sebe dvojí kruh příznivců, první kolegiálně profesorský, druhý studentský. Přišel však člověk zvenčí, mladočech Julius Grégr, tehdy Masarykův politický soupeř, a řekl, že oba kruhy tvoří jednu podstatu, jedinou vyznavačskou sektu: do její vnitřní organizace nikdo nevidí, navenek se však svými činy projevuje zostra. Zrodil se název „maffie“ – a nejen zrodil, ale i ujal. Podle receptu, který Masarykův muž po pravici, novinář Jan Herben, pojmenoval slovy „Řezat, řezat, řezat“ se provozovala společenská a umělecká kritika

často jen pro tuto kritiku samu, prostě z rozkoše, že kritizovat lze. Neplazit se a neskrývat své mínění, ale dávat je bojovně najevo, byť třeba jenom slovy: nebylo to vždycky moc, ale pořád to bylo mnohem víc než to dřívější česky klientelistické „vyjít za každou cenu se všemi, protože všechno sleduje společný nepřítel“.

Každá „maffie“ však kromě po zuby ozbrojených válečníků potřebuje i oddané a tiché členy, kteří jsou schopni zafungovat jako tmel. Drtina byl takovým člověkem. Díky lidem, jako byl on, se Masarykovi realisté vedle sporů na schůzích a polemik v novinách dokázali oddávat i společenským a soukromým vztahům. Stýkaly se celé rodiny, Drtinovi často třeba právě s Herbenovými. Pobývalo se a debatovalo nejen v Praze, ale i na rodinných venkovských sídlech v Hostišově a Hněvšíně – a v těchto stycích muselo být mnohem víc než jen výměny názorů, když se z nich otcovské vzory i s jejich idealismem tak silně zkopírovaly do další generace: jak Prokop Drtina, pozdější (1945-1948) československý ministr spravedlnosti, tak Ivan Herben, 1945-1948 šéfredaktor *Svobodného*

slova, si osvojili vztah k zemi, který byl ještě o kus dál než u generace jejich otců. Ti se kdysi sešli náhodou, ale synové byli už od počátku vedeni k tomu, že okolní svět je jejich vlast, kterou (pokud to dokážou) jednou společně povedou. Rodilo se vědomí nové kontinuity a hlavně spolupráce, obojí samozřejmě po únoru 1948 krutě přervané. (Podobně těsné styky udržovali realisté například i s rodinou Aloise Rašína z jiného, národně demokratického tábora – a také Rašínův syn Ladislav se stal v třicátých letech jednou z nejperspektivnějších postav mladé české politiky, tentokrát pravicové. Ke všem třem „politickým“ dědicům se nakonec jejich vlast zachovala macešsky, každý skončil jinak, ale tragicky všichni.)

O to, že se tyto vzájemné vztahy vůbec začaly rodit, se někdo musel zasloužit: „tmel“. Pro Františka Drtinu byla tato role povahovou přirozeností. Spolupracovníci ho bez výjimky popisovali jako muže, který šíří pocit harmonie a solidarity: rovná rozepře a uzavírá smír, jakási holubice mezi dravci, v něčem až naivní. Sám Herben o Drtinovi psal jako o „muži čistém a

laskavém, nemajícím tušení, že jsou na světě také lidé nečistí a úkladní“. Ale i ti existují, a kdo to netuší, ten je mimo skutečnost. V Drtinovi, filosofovi, pedagogovi a vysokoškolském profesorovi podle všeho víc než v jeho přátelích uvízl kus „profesorského“ idealismu: když jsem víc než ostatní přečetl a prostudoval, vím líp než oni, jaký má svět být. Mám pravdu, budu to říkat, a tím se tato pravda prosadí.

Dratina začínal jako filosof, ale jeho hlavním oborem se stala pedagogika. Měl k ní blízko jako člen „profesorské“ realistické strany i jako učitel na smíchovském gymnáziu, později profesor na pražské univerzitě. Zabývat se pedagogikou v jeho době znamenalo hlavně řešit otázku náboženství ve školách. Ty rakouské byly katolické: den se v nich začínal a končil společným otčenášem, v třídách visel kříž a hodiny náboženské výchovy byly povinné. Drtina sám byl náboženský vlažný; říkal, že v Boha přestal věřit v mládí, zachoval si však náboženský cit – a myslel tím víru v humanitní coby pilíř demokracie, zhruba v tom smyslu, jak o tom psal Masaryk v Ideálech humanitních.